

УДК 347.65

Н.М. ОКСАНЮК, Хмельницький університет управління та права

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Ключові слова: спадкування, прийняття спадщини, фактичне прийняття спадщини, неповнолітній, здійснення права на спадкування

Будь-яка особа проживає життєвий шлях, який рано чи пізно закінчується. За життя кожна людина накопичує певні статки з якими і пов'язаний процес спадкування. Прийняття спадщини – це офіційна можливість набути тих прав та обов'язків, що були нерозривно пов'язані із спадкодавцем, яка закріплена ст.ст.1268, 1269 ЦК України. У вказаних статтях регламентовано загальні положення про порядок здійснення права на спадщину. Утім практична реалізація норм ст.ст.1268, 1269 ЦК на практиці пов'язана з певними труднощами, особливо, коли спадкоємцем виступає неповнолітній, що привертає увагу науковців до цієї проблематики.

Ті чи інші аспекти спадкування були предметом наукової уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних правознавців дореволюційного, радянського і сучасного періодів, зокрема, Б.С. Антімонова, К.О. Граве, В.К. Дронікова, О.С. Іоффе, І.В. Жилінкової, Ю.О. Заїки, В.М. Коссака, В.М. Марченко, П.С. Никитюка, З.В. Ромовської, В.І. Серебровського, І.В. Спасибо-Фатєєвої, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, В.Л. Яроцького та інших. Проте, зазвичай у працях названих науковців висвітлювалися здебільшого основні проблеми спадкування. Отож і до сьогодні залишилися недостатньо вивченими питання фактичного прийняття спадщини неповнолітніми, можливість їх прийняття та відмови від прийняття спадщини, що обтяжена боргом.

З огляду на це в умовах сьогодення вбачається актуальним і таким, що відповідає потребам часу, дослідження питань спадкування

неповнолітніми.

Спадкові правовідносини виникають після смерті спадкодавця та оголошення фізичної особи померлою. Для реалізації свого спадкового права, потенційний спадкоємець повинен вступити у спадкові відносини. Чинний ЦК України передбачає два способи прийняття спадщини: прийняття спадщини шляхом постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини (пасивний спосіб) і прийняття шляхом подання заяви до нотаріальної контори (активний спосіб (ст.ст.1268–1269 ЦК)). Хоча ця норма не є новою, виникають питання теоретико-практичного характеру, що потребують детальнішого розгляду з боку науковців та практиків. Розглядаючи інтереси неповнолітніх при здійсненні ними права на спадкування, бачимо, що виникає потреба удосконалення законодавства, коли йде мова поперше, про відмову від прийняття спадщини неповнолітніми, особливо при запереченні здійснення такого права батьками неповнолітнього; по-друге, про бажання прийняти спадщину, яка обтяжена боргом неповнолітнім при запереченні цього права його батьками, по-третє, про розуміння «фактичного» прийняття спадщини неповнолітнім. Очевидно, що в даному разі порушується принцип автономії волі прийняття спадщини, а також відмови від її прийняття неповнолітніми як один із принципів спадкового права України.

З метою з'ясування особливостей здійснення права на спадкування неповнолітніми та «фактичного» вступу у спадщину неповнолітніми, потрібно зупинитися детальніше на визначенні даних понять та прослідкувати їхнє місце, що вони займають в системі норм, які регулюють процес прийняття спадщини. Положенням ЦК України встановлено, що особи, які можуть приймати спадщину за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, що зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини (ст.1222 ЦК України). Особа, яка досягла чотирнадцяти років може

прийняти спадщину самостійно, подавши нотаріусу відповідну заяву про прийняття спадщини [1]¹. Проте, в нотаріальній практиці зустрічаються випадки, коли неповнолітній не бажає приймати спадщину, але батьки мають протилежну думку з цього приводу і тим самим змушують неповнолітнього до дії, яка суперечить його волі. На практиці виникає питання: чи можуть прийняти спадщину батьки, піклувальники за неповнолітнього, якщо він сам не бажає приймати спадщину і батьки не дають дозволу відмовитися від прийняття спадщини! Стаття 32 ЦК України не передбачає можливості батькам, піклувальникам здійснювати правочини за неповнолітніх. Але, відповідно до статті 1273 ЦК України неповнолітній може відмовитися від прийняття спадщини лише за згодою батьків, піклувальників та органів опіки та піклування. З малолітніми все простіше – заяву про прийняття спадщини від імені малолітніх подають батьки (усиновлювачі) чи опікуни.

Заява про прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для прийняття спадщини особою, яка подала таку заяву. Причини відкликання заяви значення не мають. Заява може бути відкликана протягом строку встановленого для прийняття спадщини. Виникає питання, чи може неповнолітній, що подавав заяву про прийняття спадщини відкликати свою заяву самостійно без згоди батьків. Аналізуючи положення ст.1269 ЦК України, де вказано, що заяву про відкликання заяви про прийняття спадщини може подати та особа, що подавала заяву про прийняття спадщини, можна припустити, на перший погляд, що неповнолітній може відкликати заяву про прийняття спадщини самостійно, як це напи-

сано в нормі (ст.1269 ЦК України). Проте, такий висновок суперечив би нормі ст.1273 ЦК України, положення якої були описані вище в частині права на відмову від спадщини неповнолітніми. Адже відкликання заяви, – це фактично неприйняття спадщини, відмова від участі в спадкових відносинах.

Коли йде мова про прийняття спадщини неповнолітнім, що обтяжена боргом, ст.1282 ЦК України встановлює, що спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Тобто, якщо неповнолітній спадкоємець прийняв спадщину, то він зобов'язаний розрахуватися по боргах спадкодавця тією спадковою масою, яка ним була прийнята. Але, на практиці бачимо, що такий розвиток подій не викликає особливого захвату у батьків, і це є зрозумілим. Тому, що вартість боргу може дорівнювати вартості спадкового майна, або буде більшою за спадкове майно і ніякої матеріальної користі прийняття спадщини не принесе, крім того сама процедура погашення боргу може бути трудомісткою і вимагатиме затрат часу, енергії та своїх коштів. Тому, вважаємо, слід посилити контроль органів опіки та піклування в частині нагляду за спадкуванням неповнолітніх, якщо спадкове майно обтяжене боргом.

Для прийняття спадщини неповнолітнім має значення і поняття «фактичного» прийняття спадщини. ЦК України не встановлює особливих способів прийняття спадщини неповнолітніми. З дослідження цивільно-правових норм минулих років бачимо, що особливі способи прийняття спадщини неповнолітніми також не були встановлені. Якщо зробити порівняльний аналіз, то у Цивільному кодексі УРСР 1922 року спадкоємці були поділені на присутніх та відсутніх у місці відкриття спадщини. Присутньому спадкоємцю було надано право протягом трьох місяців заявити про «відмовлення» від спадщини. Якщо він цього не зробив, то вважався таким, що прийняв її. Відсутні у місці відкриття спадщини могли прийняти спадкове

¹ Відповідне положення відображено і в методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя. [2, с.43]

майно особисто або через повіреного протягом шести місяців з дня відкриття спадщини. Ця норма трактувалася як приклад закону, що надає мовчанню особи особливе значення. У зв'язку з тим, що в Кодексі 1922 року не було чіткого критерію такого розмежування спадкоємців, серед науковців розпочалася дискусія: чи достатньо фізичної присутності в момент смерті спадкодавця чи мала фізична особа постійно проживати з ним, юридичне значення має проживання в одному приміщенні чи хоча б в одному населеному пункті [3, с.154–162].

У частині 1 статті 549 ЦК 1963 р. проблема способів волевиявлення спадкоємця на прийняття спадщини була вирішена інакше. Бажання отримати спадщину мало засвідчуватися однією із таких дій: 1) фактичним вступом в управління або володіння майном; 2) поданням державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяви про прийняття спадщини. Одразу з'явилася проблема розуміння «управління» та «володіння» майном. Не зникло воно і з прийняттям Пленуму Верховного Суду УРСР постанови «Про судову практику у справах про спадкування» від 01.07.1966 року [4]. Тому було вирішено повернутися до ідеї закріпленої у ЦК УРСР 1922 року.

Активний спосіб прийняття спадщини передбачений статтею 1269 ЦК України, за якою особи, що бажають прийняти спадщину і не проживали зі спадкодавцем на день смерті подають заяву про прийняття спадщини. Особа, що бажає прийняти спадщину, приходять до нотаріуса особисто, так як не допускається приймати заяви про прийняття спадщини, про відмову від неї або заяви про їх відкликання, складені від імені спадкоємців їх представниками, що діють на підставі довіреностей [5].

Можливість прийняття спадщини шляхом пасивної поведінки закріплює стаття 1268 ЦК України, відповідно до положень якої спадкоємець вважається таким, що прийняв спадщину, якщо він постійно проживав разом із спадкодавцем, якщо протягом строку

встановленого для прийняття спадщини не відмовився від неї. При практичній діяльності, коли виникає потреба застосувати цю норму, виявляється можливість її багатозначного тлумачення. Що маємо на увазі, коли говоримо про спільне проживання: просто факт реєстрації, факт реєстрації та фактичне проживання чи фактичне проживання, адже щоб проживати в одному помешканні з спадкодавцем, не потрібно бути зареєстрованим в ньому. Тому виникає питання: спадкоємець, в тому числі неповнолітній спадкоємець, щоб фактично прийняти спадщину повинен бути зареєстрований з спадкодавцем чи фактично проживати з ним! Поняття реєстрації встановлене в статті 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» відповідно до якого реєстрацією є внесення відомостей до паспортного документа про місце проживання або місце перебування із зазначенням адреси житла особи та внесення цих даних до реєстраційного обліку відповідного органу спеціально уповноваженого центрального виконавчої влади з питань реєстрації.

Ст.1268 ЦК України вказує про прийняття спадщини за умови спільного проживання, хоча Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України деталізує дане положення та вказує про те, що доказом постійного проживання із спадкодавцем можуть бути: довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування про те, що спадкоємець на день смерті спадкодавця проживав разом із цим спадкодавцем.

При цьому сам по собі факт проживання спадкоємця зі спадкодавцем в одному житловому приміщенні є недостатнім для визнання спадкоємця таким, що фактично прийняв спадщину [6, с.130–131].

За таких обставин, нотаріусу слід виходити з презумпції, що факт реєстрації громадянина підтверджує факт проживання в певному місці [7, с.77].

В Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України вказано, що спадкоємці, що фактично прийняли спадщину, повинні подати заяву про видачу їм свідоцтва про право на спадщину. Це є фактично первинний документ, що буде поданий нотаріусу. Виникає цілком логічне питання, - якщо неповнолітній, що фактично прийняв спадщину подасть заяву про прийняття спадщини до спливу шести місяців, – чи буде це помилкою! Виходячи з загальних положень ст.ст.1268–1269 ЦК України, вважаємо, що це непорушне право особи, а не обов'язок як у випадку і з спадкоємцями, що не проживають разом із спадкодавцем.

В свою чергу, законодавець не позбавляє права таких спадкоємців офіційно заявити про прийняття спадщини, вважає О. Чуєва [7, с.23].

По-перше, тому, що в ч.5 ст.1269 ЦКУ встановлено право спадкоємця, який подав заяву про прийняття спадщини, відкликати її протягом строку для прийняття спадщини. По-друге, на практиці траплялися випадки, коли щодо спадкодавця, який зареєстрований на час відкриття спадщини за однією адресою, за заявою співспадкоємців визнавався судом факт постійного проживання за іншою адресою, і спадкоємець, який був зареєстрований на час смерті зі спадкодавцем, втрачав офіційне підтвердження факту прийняття спадщини, оскільки не подав заяву про прийняття спадщини у встановлений законом строк [7, с.24].

Узагальнюючи викладене, ми дійшли наступних висновків:

по-перше, з метою посилення контролю за прийняттям спадщини, яка обтяжена боргом, неповнолітніми пропонуємо зобов'язати нотаріусів повідомляти органи опіки та піклування про заведення спадкової справи спадкоємцями якої є неповнолітні;

по-друге, під «фактичним» прийняттям спадщини неповнолітніми розуміємо факт спільної реєстрації зі спадкодавцем;

по-третє, неповнолітній має право подати заяву про прийняття спадщини до спливу

шести місяців, навіть тоді, коли він є фактичним спадкоємцем і це не буде вважатися помилкою;

по-четверте, для того, щоб унеможливити зменшення прав неповнолітніх при здійсненні ними права на спадкування пропонуємо внести зміни до ЦК України, зокрема:

– ч.3 ст.1273 викласти в наступній редакції «неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, але за згодою органів опіки та піклування»,

– п.2 ч.5 ст.1268 доповнити положенням наступного змісту: «особа, яка досягла чотирнадцяти років, може подати заяву про відкликання заяви про прийняття спадщини протягом строку встановленого для прийняття спадщини, без згоди батьків але за згодою органів опіки та піклування».

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435–IV // Голос України. – 12.03.2003. – № 45.

2. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя / схвалені рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України : від 29.01.2009 р. – К. : Бібліотечка нотаріуса, 2009. – 44 с.

3. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права / Серебровский В. И. – М., 1953. – С. 168

4. Пленум Верховного Суду СРСР : від 01.07.1966 р., № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law7.ru/base19/part1/d19ru1019.htm>.

5. Рябоконт С. О. Інститут прийняття спадщини в цивільному законодавстві України: проблеми і перспективи / Рябоконт С. О. // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Т.

Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – № № 67–69. – С. 129–134.

6. Чуєва О. Деякі аспекти прийняття спадщини за місцем постійного проживання / О. Чуєва // Мала енциклопедія нотаріуса. –

2011. – №2. – С. 77–78

7. Чуєва О. Практичне питання за спадковим правом / О. Чуєва. // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2012. – № 2. – С. 23–24

Оксанюк Н. М. Окремі аспекти прийняття спадщини неповнолітніми / Н. М. Оксанюк // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 412–416 [Електронний ресурс].

Проаналізовані питання прийняття спадщини неповнолітніми. Зокрема, розглянуто особливість прийняття спадщини неповнолітніми при запереченні цього права батьками, прийняття спадщини обтяженої боргом, розуміння фактичного прийняття спадщини. Запропоновано внести зміни до чинного законодавства з метою удосконалення системи прийняття спадщини неповнолітніми.

Оксанюк Н.Н. Отдельные аспекты принятия наследства несовершеннолетними

Проанализированы вопросы принятия наследства несовершеннолетними. Рассмотрены особенности принятия наследства несовершеннолетними при отрицании этого права родителями, принятие наследства обремененной долгом, понимание фактического принятия наследства. Предложено внести изменения в действующее законодательство с целью усовершенствования системы принятия наследства несовершеннолетними.

Oksanyuk N.M. Some Aspects of the Inheritance Minors

This paper analyzes the adoption heritage minors. In particular, consider the inheritance feature minors in denial of these right parents, the inheritance burdened with debt, understanding the actual making heritage. The study proposed to amend the existing legislation to improve the inheritance of minors.

Форум права ФП